

gospodarske, obertniške in narodne.

Izhajajo vsako sredo po celi pōli. Veljajo v tiskarnici jemane za celo leto 3 fl. 60 kr., za pol leta 1 fl. 80 kr., za četrt leta 90 kr. pošiljane po pošti pa za celo leto 4 fl. 20, za pol leta 2 fl. 10 kr., za četrt leta 1 fl. 5 kr. nov. dn.

V Ljubljani v sredo 28. septembra 1859.

Gospodarske skušnje.

V jeseni z gipsom gnojiti je dobro.

Gips je posebno dober gnoj za deteljša, če se njiva ž njim le v deževnem vremenu posiplje. Če se pa primeri, da koj po tem, ko se je deteljša z gipsom potreslo, suho vreme nastopi, kar se rado spomladi pripetí, bo gips malo zdal ali celó nič. Ravno zatega voljo so umni kmetovavci skušali, z gipsom že pozno v jeseni, njive z deteljo obsejane, ker po navadi rado dežuje, potresati. Skušnje te so se posebno dobro obnesle, in sicer tako, da na tistih njivah, ktere so bile pred božičem z gipsom pognojene, je letos detelja za en čevelj večja zrastla, kakor na drugem kosu ravno tiste njive, ki ni bil z gipsom pognojen. — Kdor tedaj v jeseni že proti božiču deteljša z gipsom potresa, more gotov biti, da se mu bo drugo leto njiva bogato splačala, ker bo dovelj piče na nji nakosil.

Prav bi tedaj bilo, da bi se kmetovavci tega gnojenja bolj poprijeli kakor dozdej; saj gips ni drag in na deteljšu veliko veliko zdá.

Kakošna voda se senožetim najbolj prileže?

Da je med vodo in vodo za namako senožet in travnikov velik razloček, je gotovo. Tukaj bomo le povedali, ktere vode so za namako senožet najboljše; te le namreč: 1) tiste, ki se iz vasi odtekajo; 2) tiste, ki pritekajo z dobro obdelanih krajev ali takih krajev, kjer veliko ljudi stanuje, posebno če tečejo s hribov in hribovitih krajev, kjer skor vsak dež polja, ceste, dvore itd. poplazuje; 3) vsi tisti studenci, ki v apnénih in granitnih hribih izvirajo, če le niso tako apnéní, da bi reči oskorjali; 4) vsi topli studenci, ktere razkrojene rudnine v sebi imajo. — Slabeje od imenovanih so pa te-le: 1) take vode, ki iz neobdelanih krajev, ali pa iz hrastovih in jelševih borštev pritekajo; 2) tiste, ki v pešenih krajih izvirajo. — Škodljive so: 1) studenci, ki v šotnih tléh ali mahovji izvirajo, ali pa če se šota in mah blizo njih vira nahaja; 2) voda, ktera rudni pesek, posebno svinčene rude ali druge ojstre ali razjedljive smeti iz fabrik donaša.

Živinozdravilske skušnje.

(Vprežni živini rane ozdravljati). Ogoljene in otisnjene rane se dajo vprežni živini kmali ozdraviti, ako se na nje, večkrat na dan, v svinjskem žolču namočene rutice pokladajo. Bolj ko je žolč star, koristnejši je in rano poprej ozdravi.

(Zoper božjast pri prešičih). Živinski zdravnik Schlag je bolj mesnatih peres tiste rastline, ki se ji nateresk, pri nas na Kranjskem naterst (sempervivum tectorum, Hauswurz oder Hauswurz) pravi, kuhati dal in vodo tega zeliša nekemu prešičku povžiti, kterege je božjast tako vila, da se je mislilo, da mora poginiti. In to zdravilo se je pri prasetu tako dobro obneslo, da se je popolnoma ozdravilo in ga ni od tega časa božjast več napadla.

(Višnjevo mleko) je živinski zdravnik Uder naj-

večkrat pri kravah zapazil, ki so preveč deteljne klaje povžile. Marsikaj so ljudje že zoper to napako skušali, kar pa vse tako dolgo ni nič pomagalo, dokler niso jeli detelje s slamo in senom mešati in kravam pokladati, zraven tega pa živini encijana in kalmeža dajati.

Od kod je prišla naša živina?

Naši kraji niso skoraj ne eni naših domačih žival perva domovina. O domovini živali, ki jo zdaj domačo imenujejo, piše sloveči francozki naravoslovec Izidor Geoffroy-Saint-Hilaire sledeče:

Kosmopolitov, to je, žival, ktere bi živele v vsakem kotu sveta, ni ne med ribami ne med golaznimi; so pa med ptiči in sesavci, in skoraj večino teh nahajamo po celem svetu, posebno pa konje, goveda, ovce, koze, mačko in še celó prešiča, pred vsemi pa psa. Iz tega se vidi, da človek ne more, kakor bi hotel, jih sèm ter tje prestavljati. Jutrove dežele, zlasti Azija, so perva domovina skoraj vseh takih žival, ktere so že davno davno krotke. Reči se smé, da so zovoljo tega najkoristnejše, ker že tako dolgo človeku služijo. Med živalmi, ktere so bile najpred ukrotene, nahajamo zlo mnogoverstne plemena, katerih bi ne bilo poznati po njih prvotni divji podobi. Najbolj omikani narodi imajo največ plemen domačih žival, neomikani pa imajo večidel živino, ktera se malo loči od živine prvotne podobe, pa tudi malo različnih plemen imajo:

Slavni Geoffroy-Saint-Hilaire meni, da so imele živali svojo prvo domovine tako-le:

V Evropi so domá: beli zajček, gos, navadna raca, labud, ligurska in navadna bčela.

V Azii so domáin od tod so se po svetu razširili: pes, konj, osel, prešič, velbljud, dromedar, koza, ovca, govedina, cebu, bivol, severni jelen, tatarski bivol, arui, gaur; ptičev: golob, kokoš, navadni bazant (fazan), pav, gerlica, labudna gos, zlati bazant, sreberni bazant, bazant s kolarjem, židna gosenca, ricinova in ajlantova židna gosenca.

V Afriki so domá: mačka, podlasica, turška kokoš, kanaljčki, egiptiška bčela.

Amerika je prvotna domovina indiškemu prešiču, lami, alpaki, puranu, pižmovi raci, košenilski uši.

Po številu ima domačih žival svoje prvotne domovine v Evropi 6, v Azii 27, v Afriki 5, v Ameriki pa 6.

Od nove občinske ali srenjske postave.

Ljube „Novice!“ Pred 10 in 11 leti ste večkrat svojim bravcom kaj koristnega zastran političnih ali postavodajavnih reči povedale. Zdaj se je zopet dōba odperla, ktera Vas vabi o zadevah obljubljenega novega organiziranja kako besedico spregovoriti, in gotovo so vsi vaši bravci takega berila željni, kateri spoznajo, da marsikaj poprave potrebuje. Zatega voljo so nam tudi presvitli Cesar več prenaredb obljubili.

Najkrajša pot polajšanja bi sicer bila, ako bi se mogli davki, takse, štempeljni, percentvalne plačila itd. zmanjšati; al sami dobro vemo, da to se ne zgodi hipoma, kakor bi kdo hotel, in potreba je, pri prvi pičici začeti nove uravnave.

Perva potreba je dobro podlago napraviti, in to je občinska ali srenjska ali soseskina postava. Cesarski patent od 24. aprila letošnjega leta nam je sicer na znanje dal osnovo občinske postave; al še le zdaj, ko je vojska potihnila, se morejo začeti pretresovanja zastran te postave na podlagi gori omenjenega cesarskega patenta, gledaje pa zmirom na različne deželne potrebe.

V pretresovanje občinske postave se zdaj sestavljajo komisije s pridružbo zvedenih in zaupnih mož pod predsedstvom deželnih gospodov poglavarjev našega cesarstva. Treba se nam tedaj zdi od volitev teh zvedenih ali zaupnih mož besedico spregovoriti.

Dobro nam je znano, da tudi pri izdelovanju dozdanjih poglavitnih postav so zaupni možje pomagali; al kakor se kaže, jo ti niso kaj dobro zadeli; zato je preuredba potrebna postala. Že beseda dá, da zaupni mož mora zaupanje imeti, da bo to dobro opravil, kar se njegovemu obravnanju izroči. Občinska postava zadeva razmere občinske, to je, vse reči za skupne zadeve, ki jih ona kakor skupščina in pa njeno ljudstvo ima. Občinska postava živo sega v blagor sosesčanov, zato je potreba, da imajo možje, ki se v posvetovanje občinske postave pokličejo, zaupanje po deželi.

Po kateri poti pa takih mož dobiti, ker niso volitve upeljane?

Ministerski ukaz veléva, da bodo deželni poglavarji take može volili; — nič nimamo zoper to; al le to želimo, da bi po takih segli, kateri pravo vednost in zaupanje po deželi imajo. Ako bi imeli deželno namestništvo (Landesvertretung), bi bilo kaj lahko, njemu volitev taci zvedenih mož izročiti; pri pomanjkanju deželnega nadomestništva se nam pa zdi pripravno, da bi skupščine ali društva nekoliko govoriti ali nasvetovati smele. Take nam znane društva so: občinsko svetovavstvo (Gemeinderath) v Ljubljani, c. k. kmetijska družba in pa kupčijska in obertnijska zbornica v Ljubljani.

Mestni odbor bo prav prav dobro vedil, kdo je najbolj zveden v zadevah občinstva, in prosto bi se mu volitev izročila tako, naj naznanuje zvedence kakor hoče, če tudi niso mestni odborniki.

Kupčijska in obertnijska zbornica tudi sega v občinske zadeve, in tudi ona bi utegnila primerno število zvedenih mož v ta namen naznaniti.

Kmetijska družba je najstarejše in po svojih podružnicah po deželi najbolj razširjeno društvo. Pečá se sicer le s kmetijstvom in obertnijo, al za oboje je potreba dobre občinske postave, po kateri se ima boljšati stan in blagostanje prebivavcov dežele, ktere korenina so občine ali soseske. Ne bo tedaj kmetijska družba prestopila mejá svojih opravil, če nasvetuje tudi ona zvedence v imenovano komisijo. *)

Ne bodimo pri ti priliki zaspanci, če nam je pripuščeno očitno kaj svetovati, kakor vidimo in beremo v drugih novinah. Ne mislimo, da gré tukaj le za kake majhne preuredbe! Sliši se, da vladarstvo želí deželne stroške pomanjšati, nekaj opravil cesarskim uradnikom odvzeti in jih občinam izročiti. Težko se bojo dobili med našimi sosesčani povsod možje, kateri bi nove opravila dostojno prevzeli; niso zato zadosti učeni in v uradniških opravilih dovelj izurjeni. Potreba bo zatega voljo dobrih, izvedenih uradnikov najeti in jim letno plačilo dajati — to pa bo seglo v žep prebivavcev; treba je tedaj, da čujemo in da se ob pravem času oglasimo, kako imeniten je poklic zvedenih mož o pretresu občinskih postav. Kteri hoče v tej reči svetovati, mora kaj več znati, kakor

le z glavo kimati. On mora imeti lastnost zdravnika, bo-lezen spoznati, za katero če zdravilo svetovati. Treba je, da svetovavec dobro, največ iz svoje lastne skušnje vé, kje da občino čovelj žuli; — treba je, da vé, kako ji pomagati; — treba je, da dokaže, zakaj da hira javno življenje soseskino, ker vladarstvo želí, overam blagostanja v okom priti in jih odpraviti; — treba je, da ima svetovavec gladko besedo brez razžaljivega pikanja, in serčnost brez serditosti pravico govoriti.

Dobili smo novo osnovo občinske postave od 24. aprila t. l.; al ta osnova je tako obširna in tako zamotana, da potrebuje velike umnosti, če jo hočemo dobro zapopasti. Na čelu nosi ustanovljenje grajšinske okolije. Ako bi tudi drugega treba ne bilo preurediti, je že ta člen vreden zadosti, da se preudari: ali je primeren posebno naši deželi. — Naj nam bo pripušeno v tej zadevi svojo misel razodeti. Poprejšne grajšine so odpravljene z desetninami in davkom gosposkinim, in niso s kmeti v nobeni drugi zavezi, kakor v občinski. Župane so volili leta 1850 po novih občinah; volitev ni vselej vsem po volji bila; zlasti se je nekterim poprejšnim grajšakom kadilo, da jim je kak kmetijsk župan veljeval cesto posipati, da jim je vojake ukvartiral itd. Takrat je bila tlaka in desetina še tako živa v spominu, da obnašanje nekterih županov res ni takošno bilo, kakor ga spodobnost terja in je primerna predstojniku občine. Tedaj grajšakom ni bilo zameriti, da jih je težko stalo, se ravnati po dekretih županovih. Al zdaj je preteklo že deset let, — tlaka in desetina ste poravnane, in takrat napeta struna je zdaj dosti odjenjala, tako, da ob novih volitvah županov se je nadjati dosti večje prijaznosti med grajšaki in kmeti; tudi so naši kmetje že menda dosti prepričani, da je za župana kaj več treba, kakor le praznega šopiranja in bahanja. Upati tedaj smemo, da bojo nove volitve županov na vsako stran tako po volji, da se ne bo treba grajšakom sramovati biti udom kmetijskih občin, pa tudi kmetom se ne bo mrazilo do grajšakov, in tako ne bo treba odločiti nekdanje gosposčinske zemljiša iz zveze občinske.

Ker bojo mogle nove občine prevzeti nekatere opravila cesarskih uradnij, bo potreba, da se več kmetijskih občin ali srenj v eno veliko občino ali srenjo snide, zato ker po tem manj stroškov pride na vsakega sosesčana. Prav lahko se bo to na Krajskem ravnalo, ker so bile nekdanj majhne komisijske okolice — kantoni imenovani — kakor: Goričane (Görtschach), Smlednik, Turn in pa Kaltenbrun, Ablah, Ig itd. Ko bi se vse občine po tej razmeri upe-ljale, bi bilo kaj prav, — kmetje bi doma opravljali svoje opravila in treba bi jim ne bilo, cele dni zgubovati za vsako majhno stvarco, za katero se morajo zdaj pri daleč odločeni okrajni gosposki oglašati. Take velike občine bi stroške lahko zmagale, ktere bi mogli občinskemu uradniku ali oskerbniku plačati in tudi poprejšnim grajšinam bi bilo morebiti to tako po volji, da bi rade v taki občinski zavezi ostale. Če prav na drobno pomislimo, ne moremo tudi raz-umeti, kako bi se grajšinske okolije napravile? — Člen II. pravi: „da se napravijo grajšinske okolije, je treba, da posestniki nekdanjih gosposčinskih zemljišč prosijo za odločbo iz dosedanje občinske zveze“ itd. — Tukaj se govori samo od zemljišč.

Na dalje pa pravi §. 1: „Občina (soseska, srenja, komun) je namenjena zato:

- a) da skerbí in se poganja za notranje občinske reči, to je, za skupne zadeve, ki jih ona kakor skupščina in pa njeno ljudstvo ima, in kakor tudi
- b) da opravlja tiste očitne (publične) reči, ktere ji izroča postava ali kak poseben ukaz za vso občinsko okrajno“.

Tukaj se govori samo od ljudstva. Nam se zdi, da se postava vselej le za ljudstva daje, ne za zemljišča — in če se postave utičejo tudi zemljišča, se morajo le posestniki zemljišč po njih ravnati. Kaj pomaga tedaj, če se ločijo zemljišča grajšin iz zaveze občinske? Go-

*) Za krajnsko deželo je ta želja že izpolnjena. Poglejmo današnjega „novičarja“ iz Ljubljane. Vred.

sposočinske zemljišča ne leže vselej okoli grajšine — so raztresene po soseski in so dostikrat v drugih kantonih, kakor pa grajšina. Kaj bi pomagalo, če bi — postavimo — en travnik grajščine N., ker leži v drugem kantonu kakor grajščina sama, odločen bil iz zaveze ondote občine, in če bi se reklo, da spada pod grajšinsko okolijo N. — zato ne bo ne ene bilke merve več zrastle, ker travnik ne potrebuje občinske postave. Če pa občinske postave le zadevajo osebe (ljudstvo), je vprašanje, ktere osebe padajo pod grajšinsko okolijo? Gotovo le tiste, ktere stanujejo na grajšinskih zemljiščih, to je, rod-bina in oskerbniki in posli itd. Al to bi ne bilo primerno, da bi posestniki sami čez sebe in svojo družino občinske postave izpeljevali; bili bi predstojniki in podložni ob enem.

Skušnja nas je že zadosti učila, da toliko težje so opravila, kolikor več se uradnije množijo. Poglavitna potreba pri vsakemu organiziranju je ta, da se vse v tak red dene, da vsaki človek sam po sebi v, kterege sodnika ali uradnika si ima o tej ali uni reči poiskati. Ako ni to natanko razjasneno, je že zadrega; — koliko več težav je pa še tam, če se začne sodnije ali uradnije med seboj pričkat, da ta ali una reč ne spada v njih opravilstvo. Dolgočasne pravde, veliki stroški, zgube mnogih dobičkov, obupanje in nejevolja ljudi so žalostni nasledki takih homatij. Ne zdi se nam koristno za pospeh občinskih opravil, ako bo prihodnjič ena soseska v sredi druge soseske — grajšinska občina v sredi kmečke srenje — skoraj se je bati, da se bodo pričele nove dozdej neznane zadrege.

Pa tudi za očitne (publične) opravke ne more biti primerno, preveliko število občin narediti, in jih tako razkrojiti, da bi ena v drugi ležala. Če bo več občin, več bo treba pazljivosti, in uradnijam se bo napravilo s čuvajstvom toliko opravkov, kolikor jim jih hočejo za polajšanje vprihodnjič odvzeti in občinam nakloniti. Tako ne bo na nobeno stran nič pomagano; polajšanja opravil in pomanjšanja državnih stroškov ne bomo dosegli.

To so naše misli sploh v tej važni zadevi; razglasili smo jih samo iz dobre volje in pa zato, ker želimo, da bi se občinske opravila v tak red djale, da bi bilo za vse prav in da bi novo občinsko življenje tako napredovalo, da bi se po pravici moglo reči: Svobodna srenja je najbolja podlaga svobodne države! A.

Narodo- in krajopisje.

Otok Kerk. *)

Spisal J. Terdina

v odgovor gospodoma Vuku in Klunu.

(Dalje).

Zdaj bom govoril še o jeziku bodulskih avtohtonov — priseljencov ne poznam dosti, tudi sem že rekel, da se v govorjenju z drugimi čakavskimi Horvati do malega ujemajo. Ta jezik ni le imeniten sam po sebi, ampak za slovansko filologijo sploh, ohranivši marsikaj, kar se nahaja le v stari slovenščini. Razvitek mu se more v 4 dobe razdeliti — in vse te 4 dōbe živé, vsaka za se, še dan današnji. Perva dōba, najstarejši tip kerškega jezika, se smé glagolska imenovati. Kakor drugim Horvatom se bere tudi Bodulom maša po horvaški; vse cerkvene bukve so pisane z glagolitskimi čerkami, ki so po novejih iznajdbah najstarejši med Sloveni. Dolgo se je glagolitica čisto zanemarjala, in še dan današnji so nove glagolske bukve bele vrane. Vse cerkvene knjige so na Kerku silo stare, tudi mislim, da ni ene cele; kar so molji pustili, so pa „turisti“ in drugi taki umetniki pohabili. Jezik, ki je v teh bukvah, se ne razlikuje dosti od stare slovenščine. Stari duhovni se derže

zvesto glagolice, vse pojó le po horvaški, pa tudi na tihem horvaški tekst beró. Mlajim pa se glagolske čerke spotikajo, ker se v Gorici le v latinščini vadijo ter po horvaški samo pojó, beró, pa za se po latinski. Moram pa priznati, da je med najmlajimi duhovni nekaj prav verlih domorodcov in prijatlov glagolice, da se ji je vsakako boljši prihodnosti nadjati, saj so celó v oterpnjeni Dalmaciji zadnji čas skerbno se z njo pečati začeli. Z glagolskimi čerkami se je na Kerku nekđaj vse pisalo, take stare pisma se še zdaj precej pogosto nahajajo. Jezik druge dōbe je ostal v pregovorih in narodnih pesmih, je dosti novejši od cerkvenega, pa ima vendar še mnogo form in besed, ki se zdaj več ne govore. Pa tudi v sedanjem govorjenju je velik razloček; stari rod govori še čisto svoj boduljski dialekt, mlaji pa vse meša, od vseh sosedov novine sprejemaje. Starci na pr. pravijo samo: pri grade, mladina pa: pri gradu, pri gradi in pri grade, vse vprek. Stari rod ima še imperfekt in aorist, kakor pesmi, med mladimi pa se kaj tacega več ne sliši. Znamenje tretje dōbe je tedaj čist dialekt, ki je pa v besedah bolj reven memo druge dōbe; v 4. dōbi pa se stari jezik drobí, z drugo horvaščino, sém ter tjé tudi z laščino se staplja. — Kerški jezik ima tri števila, kakor slovenski tedaj tudi dual. Narodna pesem ima:

Čerpala ju (vodu) je ljuba mǎ — z nje prebelima rukama.

In zopet:

Dvi sta
Černi oči te,
Ona t' meni igrata
Kako, kako i dvi ribice
Kê sta na udice.

Mlaji pa duala ne govore; pravijo zgol le: dva gradi; dva prijatelji su mi prišli. Deklinacija se razlikuje precej od serbske. Masculina imajo v lokalu e: bil sem u grade, tako tudi ženske in srednje imena: u meste, pri vode. Ženske imena imajo v genitivu i: prinesi mi kruha i vodi; v vokativu o in e brez razločka: danico in danice, gospo in gospe; v instrumentalu: om še raje pa on: ribon, vodon. Čistega instrumentala mlaji nimajo, v narodni pesmi pa je:

Ja éu za tobom ribon (kakor riba) plavati.

V pluralu je tudi za možke imena nominativ enak akusativu, le da ima akusativ bolj dolg akcent, na pr.: Pozovi mi težakí, neprijatelj je oplinil muží. Posebno imeniten je genitiv; Boduli ne pridevajo ne serbskega a ne slovenskega ov, ampak ostaja kakor v nominativu sing. s silno dolgim akcentom: muž, prijatelj, grád, stól, brég, na pr. kadi je starih zíd, pelno je kleščár (kjer je starih zidov, je dosti škorpionov).

V lokalu je eh, na pr. pri susedeh, pri brodeh. Tudi ženske imena imajo v nominativu i, na pr. ženi su prišli, pa sém ter tjé tudi e. V narodni pesmi je:

Pokle su prišli — silene sikire
kê su pobijali — sileni volovi (akus.).

Akusativ se ujema tudi tū z nominativom: ribí sem jel. Genitiv je kakor slovenski. Srednje imena se po možkih ravnaajo, tla imajo še staro formo: na tloh. Pronomen je kakor slovenski; vendar ne pravijo nikoli v akusativu jih, sem jih vidil, ampak: je. Boduli imajo tudi stari pronomen si (hic); sega dne, sega jutra, se sploh govori; od tod prihaja tudi njihov siko in seliko (pri nas: tako in toliko). Taj rabijo včasí še po starem za ille: Ovaj težak dela, a taj raje spi, enak smisel ima tudi tako v pregovoru: al siko al tako (serbski: il ovako il onako). Adjektiv ima dolgo in kratko deklinacijo: prišel sem iz lepá grada (aus einer schönen Stadt). Čuden je nominativ pluralis sém ter tjé. V narodnih pesmih je:

Velike su noće — još veće dani
Dva goluba leteće

in celó v srednjem spolu se nahaja: beli jadrašca.

V lokalu pluralis je eh: v veleh brodeh; tudi v instrumentalu se sliši: z dobremi prijatelji. Pri številnih imenih je zapamtiti genitiv sat, nominativ sto, od tod: satnik (stotnik), in pa tisuč, ki ima vse tri spole: tisúć, tisúća

*

*) V poslednjem listu tam, kjer se popis Kerka začne, v 7. verstí odz gorej namesto do leta 1799 beri 1797.